

DOI: <https://doi.org/10.69722/1694-8211-2024-57-185-192>

УДК: 81

Сакиева С. С., пед. илимд. докт., профессор
s-sakieva@mail.ru

http://orcid./0009-0003-1520-3492

Б. Осмонов ат. ЖАМУ, Жалал-Абад ш.

Саттарова А. Т., пед. илимд. докт., доцент
aziza.sattarova.1965@mail.ru

М. Адьшев ат. ОшГУ, Ош ш.

Торобекова А. Э., улук окутуучу
aizhamaltorobekova@mail.ru

185

*Б. Осмонов ат. ЖАМУ, Жалал-Абад ш.
Кыргызстан*

АДАБИЙ ОКУУДА ТЕКСТТИ ТАЛДОООНУН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Макаланын мазмунунда адабий окуу сабактарында текст менен иштөөдөгү суроолор, анын типтери, курамы жөнүндө сөз болот. Текстти талдоодогу суроо түзүүнүн курамы, анын ачык, жабык формаларын колдонуу каралган. Текстти талдоодогу суроолордун типтерине жөнөкөй, тактоочу, чыгармачыл, баалоочу практикалык суроолордун курамы сунушталып, анын практикада колдонуунун жолдору анализденген. Текстти талдоонун моделинде окуганга чейин, окуу учурунда, окугандан кийинки формалары каралып, алардын текстти талдоодогу жолдору сунушталган. Ошондой эле текстти талдоодо тексттин модели менен иштөө да ыңгайлуу методика экендиги белгиленген. Мында тексттин башталышы, тексттин ортосу, тексттин аягы, чыгармачылык топтору менен иштөөнүн ыкмасы авторлор тарабынан иштелген. Адабий окуу сабагында текст менен иштөөдө, талдоодо суроолорду түзүүгө өзгөчө маани берилет. Тексттин мазмунунун чечилиши, сүрөттөлүшү, салыштырылышы, каармандын кейипкерин талдоо, окуунун түрлөрүн колдонуу, ролдоштуруу окуу ж. б. окуу ишмердүүлүктөрү суроолор аркылуу ишке ашат. Адабий окуу сабагынын жүргүзүлүшү суроолорго тиешелүү, суроолор аркылуу баланын окурмандык чыгармачылыгы калыптанат.

Түйүндүү сөздөр: суроолор, суроолордун типтери, курамы, ачык, жабык суроолор, тексттин модели, текстти талдоонун модели.

*Сакиева С.С., докт. пед. наук, профессор
s-sakieva@mail.ru*

ORCID: 0009-0003-1520-3492

ЖАГУ им. Б. Осмонова

*Саттарова А. Т., докт. пед. наук, доцент
aziza.sattarova.1965@mail.ru*

ОшГУ им. М. Адышова

*Торобекова А. Э., ст. преподаватель
aizhamaltorobekova@mail.ru*

ЖАГУ им. Б. Осмонова

г. Джалал-Абад, Кыргызстан

ТЕХНОЛОГИИ АНАЛИЗА ТЕКСТА В ЛИТЕРАТУРНОМ ЧТЕНИИ

Содержание статьи посвящено вопросам работы с текстом на уроках литературы, его видам, композиции. Рассмотрены состав вопросов при анализе текста, использование в нем открытой и закрытой формы. Предлагается состав простых, уточняющих, творческих, оценочных практических вопросов по типам вопросов при анализе текста, а также способы их использования на практике. В модели анализа текста рассматриваются формы до чтения, во время чтения и после чтения, а также предлагаются способы их анализа текста. Также отмечается, что работа с текстовой моделью является удобным методом анализа текста. Здесь авторами была разработана методика работы с творческими группами. Особое значение уделяется созданию вопросов при работе с текстом и его анализу на уроке литературы. Определение содержания текста, его описание, сравнение, анализ характера персонажа, использование видов чтения, ролевой игры и т. д. б. Учебная деятельность осуществляется посредством вопросов. Проведение урока литературы связано с вопросами, читательское творчество ребенка формируется посредством вопросов.

Ключевые слова: вопросы, виды вопросов, состав, открытые и закрытые вопросы,

текстовая модель, модель анализа текста.

*Sakieva S. S., doctor of pedagog. science, professor,
s-sakieva@mail.ru*

ORCID: 0009-0003-1520-3492

ZHASU named after. B. Osmonova, Jalal-Abad

*Sattarova A. T., doctor of pedagog. science, associate professor
OshTU, named after M. Adyshov, Osh*

aziza.sattarova.1965@mail.ru

*Torobekova A. E., senior teacher, aizhamaltorobekova@mail.ru
ZHASU named after B. Osmonov, Jalal-Abad*

Kyrgyzstan

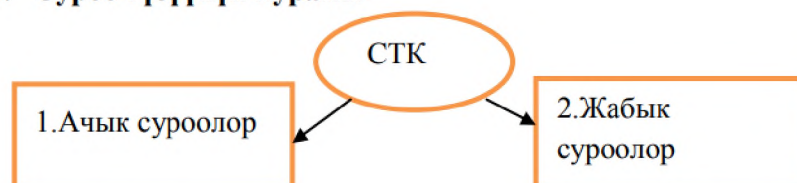
TECHNOLOGIES FOR TEXT ANALYSIS IN LITERARY READING

The content of the article is devoted to the issues of working with text in literature lessons, its types, composition. The composition of questions when analyzing the text, the use of open and closed forms in it are considered. A composition of simple, clarifying, creative, evaluative practical questions is proposed according to the types of questions in text analysis, as well as ways to use them in practice. analyzed. The text analysis model examines pre-reading, during-reading, and post-reading forms and suggests ways to analyze text using them. It is also noted that working with a text model is a convenient method of text analysis. Here the authors developed the beginning of the text, the middle of the text, the end of the text and a methodology for working with creative groups. Particular importance is given to the creation of questions when working with the text and its analysis in the literature lesson. Definition of the content of the text, its description, comparison, analysis of the character, use of types of reading, role-playing games, etc. b. Educational activity is carried out through questions. Conducting a literature lesson is associated with questions, the child's reading creativity is formed through questions.

Keywords. Questions, types of questions, composition, open and closed questions, text model, text analysis model.

Башталгыч класста талдоо балдардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуу менен, тексттин мазмунуна, бөтөнчөлүгүнө багытталат. Биз төмөндө текстти талдоо процессинде суроо түзүү, анын аткарылышын чечмелеп кароо маанилүү экендигин баса белгилөө маанилүү экендигин байкадык.

Таблица 3. Суроо түзүүнүн курамы

Адабий окуу сабагында текст менен иштөөдө, тексттин мазмунун талдоодо суроо, суроо түзүү, суроолорго жооп берүү процесстери активдүү жүргүзүлөт. Адабий окуу сабактарында жүргүзүлүүчү иш-аракеттердин баары суроо түзүүгө байланышкан. Текстти талдоо, каармандын кейипкерин талдоо жана баалоо, оозеки жана жазуу түрүндөгү суроо-жооптор сыяктуу. Адабий окуу сабагында жүргүзүлүүчү иш-аракеттер суроолордун тибине жана мазмунуна жараша жүргүзүлөт. Алар жабык жана ачык суроо түрүндө колдонулат. Жабык суроолорго ооба же жок деп жооп берилет. Мындай суроолор ырастоого же жокко чыгарууга багытталган кеңири жоопту талап кылбайт. Аларга жоопту тексттен табууга болот. Мисалы:

- *Окуя качан болду?*

- *Сен каармандардын бул аракетинге макулсуңбу?* ж. б.

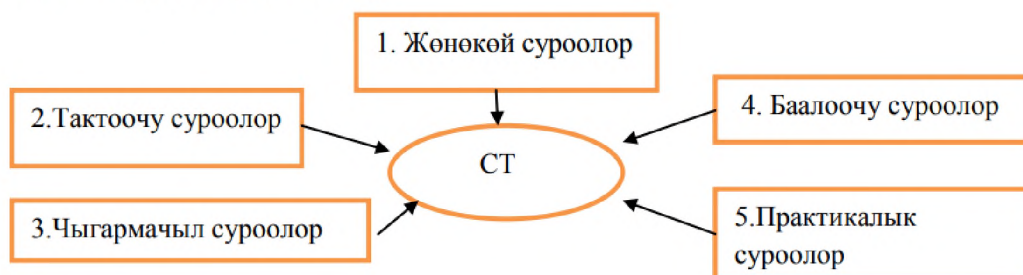
Ачык суроолор – бул толук жоопту талап кылган суроолор Бул суроо жаны билимдерди аныктоо максатында берилет жана суроонун ичинде колдонулат. Мисалы:

- *Бул чыгарма силерге эмнеси менен жакты?*

- *Балдар таап алган оюнчуктарын эмне кылышты?* ж. б. Суроолор кенже мектеп жашындагы балдардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуу менен түзүлөт. Суроолор өтүлгөн теманы бышыктоодо, жаны теманы түшүндүрүүдө, жаны теманы бышыктоодо, т. а., сабактын бардык моделинде колдонулат.

Текстти талдоону биз, көбүнчө, суроо, суроолордун типтерин аныктоо, классификациялоо аркылуу ишке ашырабыз. Суроолор тексттин мазмунун талдоонун бардык этабында ишке ашырылат деп айтууга болот. Адабий окуу сабагындагы текстти талдоонун формасы жана методу катарында суроо, суроо түзүү, аны классификациялоо, аларды сабакта ыңгайлуу колдоно билүү иш-аракетин ишке ашыруу эске алынат. Биз көбүнчө суроолордун типтерин колдонуу, аны практикалоо маанилүү экендигине басым жасадык. Ошондуктан төмөнкү суроолордун типтери менен иштөөгө өзгөчө басым жасоону практикалоо маанилүү экендигин биздин изилдөө тастыктады. Ушул жагын эске алуу менен, башталгыч класста суроолордун төмөнкү моделин пайдаланууну сунуштоого болот:

Таблица 4. Суроолордун типтери

Адабий окуу сабагында текстти талдоо процессинде суроолор менен иштөөгө өзгөчө басым жасалат. Суроолорду түзүү, алар менен иштөө тексттин мазмунуна жана түзүлүшүнө жараша болот. Алар: жөнөкөй, тактоочу, баалоочу, чыгармачыл, практикалык суроолор болуп саналат.

1. Жөнөкөй суроолор. Бул суроолорго жооп берүү менен окуучулар кандайдыр бир фактыларды аташат, кайсы бир маалыматты эстешет, айтышат. Бул процесс текстке чейинки ишмердүүлүктө теманын аталышына байкоо жүргүзүү процессинде колдонулат.

2. Тактоочу суроолор. Бул суроонун тиби ангемелешүүчү адам менен кайтарым байланыш түзүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Мындай иш-аракет – текстти окуяга алдын-ала байкоо жүргүзүүгө болгон иш-аракет же тексттин мазмунун болжолдуу мүнөздөө.

3. Чыгармачыл суроолор. Бул суроолор сынчыл окууну жүргүзүүдө көп колдонулат. Мисалы: *“Мындан ары окуя кандай уланат деп ойлойсуң?”* деген фразалар менен башталат.

4. Баалоочу суроолор. *“Бул каарман менен тигил каарман эмнеси менен айырмаланат?”* Бул окуяны бул же тигил окуяны, көрүнүштү, фактыны баалоо критерийин аныктоого багытталат. 6. Практикалык суроолор. *“Бул каармандын ордунда болсоң, эмне кылмаксың?”*. Бул суроолор каарман менен баланын ортосундагы өз ара мамилени орнотууга багытталат. Мындай суроолор текстти талдоону жыйынтыктоодо

колдонулат. Демек, суроолорду төмөнкү модель боюнча пландаштыруу сунушталат:

Таблица 5. Суроо түзүү

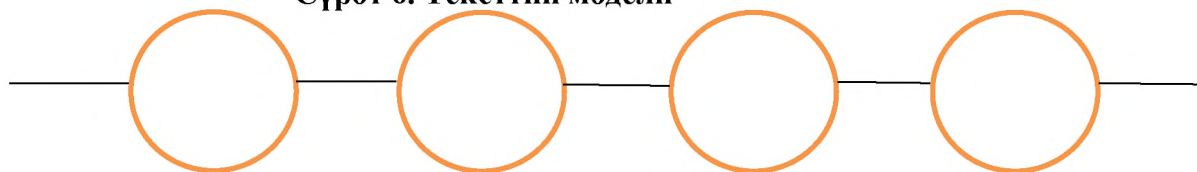

Текстти талдоодо суроо, суроолор менен иштөөгө өзгөчө орун берилет. Текстке карата түзүлгөн суроолор баланын тексттин мазмунун айтып берүүсүнө багыт берет, каармандарды салыштырууга, сүрөттөөгө, каармандын кейипкерин түзүүгө, өз оюн оозеки жана жазуу түрүндө айтууга, жеке, жупта иштөөгө, чыгарманын картасын түзүүгө, каармандын кластерин түзүүгө ж. б. көндүмдөргө ээ болот. Суроолор менен иштөө, биз жогоруда көрсөткөндөй, 3 жол менен каралат: 1) окуганга чейинки суроолор; 2) окуу учурундагы суроолор; 3) окугандан кийинки суроолор. Окуганга чейинки суроолор, негизинен, текст жөнүндө эмне маалымат билүүсүн жалпы аныктоо үчүн колдонулат. Бул стратегия божомолдоо, буга чейинки иш-тажрыйбаларын активдештирүү максатында колдонулуп келе жатат. Окуучунун текст жөнүндөгү маалыматын, кызыгууларын жана мотивациясын арттырат, өздүк билимдери, тажрыйбалары менен тексттен алынган жаңы маалыматтын байланышын түзөт. Окуу учурундагы суроолордун кызматы: тексттин маанисин терең түшүнүүгө жардам берет. Суроолор текстти өздөрүнүн жеке кабылдоосу, окулуп жаткан чыгарманы анын автору менен же башка чыгармалар менен байланыштыруу үчүн коюлат. Окугандан кийинки суроолордун кызматы: суроолор текстти изилдөөдө жана андан ары маалымат издөөдө же окуп-үйрөнүп жаткан тема боюнча тажрыйба алууда керектөөлөрдү жаратат.

Текстти талдоодо тексттин модели менен иштөө маанилүү экендигин белгилөөгө болот [5; 6, 150-6.]

Тексттин моделин сабакты бышыктоодо, өтүлгөн теманы суроодо, кайталоо сабактарында пайдалануу маанилүү деп айтууга болот. Мындай жумуштарды көбүнчө аңгемелердин, жомоктордун, тамсилдердин мазмунун талдоодо колдонууга болот. Тексттин моделин түзүүдө аны ар тараптан түзүүнүн жолдору каралууга тийиш. Демек, аны түзүүдө төмөнкүлөргө өзгөчө басым жасалат. Ар бир чыгарманын башталышы, ортосу, аягы болуу керек, ал эми аны өркүндөтүүдө чыгарма жаратуу сөзсүз эске алынышы зарыл.

Сүрөт 6. Тексттин модели

Мындай ыкмалардын айрым бир элементтери окутуунун методикасында колдонулуп келген, атап айтканда, анализдөөчү, синтездөөчү, адаптациялоочу [9; 7]. Мында адабийлүүлүк принциби, синтездөөчү жана адаптациялоочу этаптар менен иштөө, тексттин моделин түзүү [12] жумуштары колго алынат. Демек, бул методикалык ыкмалар өтө актуалдуу экендигине ынанабыз. Тексттин моделин түзүүчү карточкаларды

багыты боюнча бөлүштүрүү ыңгайлуу экендигин белгилөөгө болот Анын структурасын төмөнкүдөй сунуштоого болот [5; 6]:

А – тексттин мазмунун түшүндүрүүгө карата берилүүчү тапшырмалар (анализдөө);

Б – тексттин мазмунун жалпылоого, жыйынтыктоого берилүүчү тапшырмалар (синтездөө);

В – тексттин негизги мазмунун түшүнүүгө карата берилүүчү тапшырмалар (адаптациялоочу);

Г – окурмандын төмөнкү жомокторду үзүндүлөр боюнча аткаруу жагын сунуш кылууга болот.

КАРТОЧКА.

Түлкү менен карышкыр (жомок).

Бир күнү түлкү куйругун бултактатып, тилин саландатып, ээн жерде келе жаткан. Жалгыз аяк жолдун таманында жаткан койдун куйругун көргөндө кубанып кетти. Аны тегерене карап, салып койгон капканды көрдү да, шилекейин чубуртуп, эмне кыларын билбей туруп калды. Ангыча желип-жортуп карышкыр келди.

Туура жоопту танда.

А.1. Түлкү шашты.

2. Кой коркту.

3. Мыкаачы карышкыр.

Б. 4. Түлкү менен карышкыр достошту.

В. 5. Түлкү менен карышкырдын аракетин.

Г. 6. “Түлкү – митайым, карышкыр – алабарман, шашма жаныбар”

Жомокту ушундайча улантууга болобу?

Түлкү менен карышкыр (жомок, 3-класс).

1. Тексттин башталышы.

Ээн талаада келе жаткан түлкүнүн койдун куйругун көрүшү. Түлкүнүн койго болгон ою. 1-чыгармачылык борбор тексттин башталышын сүрттөө керек.

2. Тексттин ортосу.

Окуя андан ары кандайча уланат? Түлкү менен карышкырдын жолугушуусу. Алардын капкандагы куйрукка көз артышы. Түлкү менен карышкырдын диалогун түзүү. 2-чыгармачылык борбор.

3. Тексттин аягы.

Окуя кандайча бүтөт деп ойлойсунар? Карышкырдын капканга түшүшү, түлкүнүн оюнун ишке ашышы, анын митайымдыгы. 3-чыгармачылык борбор.

4. Чыгармага чыгарма жаратуу. 4-чыгармачылык борбор текстке карата өз чыгармасын түзүү.

Мындай типтеги тапшырмаларды ар бир тексттин мазмунуна карап түзүп, текстти талдоонун формаларын жана методдорун колдонууга болот. Биз бул изилдөөнү бакалавр багытында даярдалып жаткан адистер менен практика учурунда иштей алдык. Бул иш-аракеттер Жалал-Абад шаарынын №4, №5, №14, №21 мектептеринин башталгыч класстарында жүргүзүлүп, жакшы жыйынтыгын көрсөтө алды. Бул иш-аракеттердин илимий-педагогикалык байкоосун магистранттар менен биргеликте жүргүзүү менен, бир топ иштерди аткара алдык. Магистрант Сулайман кызы Гүлнур (Жалал-Абад шаары, №19 жалпы билим берүүчү мектеби), Муратбек кызы Сыргагүл (Базар-Коргон району, Б. Осмонов атындагы мектеп-гимназиясы), Саипова Курманжан Датка (Ноокен району, Ж. Турусбеков атындагы мектеп-гимназиясы), аспиранттар Раимкул кызы Айжамал, Бакиева Динара, Осмоналиева Сабира, Асаналиева Мээрим, Усенова Гулжамал менен

биргеликте текстти талдоонун формаларын жана методдорун анализдеп, аларды практикада колдонуунун жолдорун изилдедик, аны ишке ашырдык [8; 9; 10; 11; 12] .

Жогорудагы биздин изилдөөлөр төмөндөгүлөрдү аныктоого мүмкүнчүлүк түздү:

1. Кыргыз окумуштууларынын Адабий окуу сабагында текстти талдоонун теориясы боюнча эмгектерин окуп-үйрөндүк, салыштырдык [3; 4; 5; 6; 7; 8]

2. Кыргыз башталгыч класстары үчүн түзүлгөн текстти талдоо боюнча мамлекеттик стандарт, окуу программасы, окуу китебиндеги материалдарды анализдедик [1; 2].

3. Текстти талдоо боюнча учурдагы эл аралык долбоорлорго сунушталган стратегияларды анализдеп, аларды учурда колдонуп жаткан мугалимдер, жогорку окуу жайларда колдонгон тажрыйбалар боюнча да иш жүргүздүк, жалпыладык. Долбоорлорго сунушталган адабий окуу предметине стратегияларды колдонуу менен тексттин талдоонун формаларын жана методдорун өркүндөтө алдык.

4. Адабий окуу сабагында текстти талдоого – окуучунун текст менен өз алдынча иштөөсүнө өзгөчө маани берүү зарыл экендигин өркүндөтүү менен, биз сунуштаган изилдөөлөрдү магистранттарга илимий-изилдөө темаларында, илимий макалаларда белгиледик.

5. Текстти талдоодо тексттин моделин колдонуу ыңгайлуу методика экендигин баса белгилеп кетүүгө болот. Бул методика менен иштөөдө, аны практикалоодо, текстти талдоодо тексттин мазмуну терең ачылат, түшүнүүгө кеңири жол ачат.

6. Тексттин мазмунун талдоодо окуучунун оозеки жана жазуу кебин өстүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Текстти талдоодогу тапшырмаларды оозеки жана жазуу түрүндө уюштуруунун формаларын, моделин сунуштадык.

7. Текстти талдоо үчүн атайын тапшырмалардын түрлөрүн иштеп чыгууну биздин изилдөө көрсөттү. Адабий окуу предметине түзүлгөн жумушчу дептерди колдонууну терең практикалоо зарыл экендигин байкоолор ырастады. Жумушчу дептер ар бир окуучунун колунда болуусу зарыл экендигин белгилөөгө болот.

Жалпысынан алганда, адабий окуу сабактарындагы текст, текст менен иштөө, текстти талдоо окуучунун окурмандык чыгармачылыгын, оозеки жана жазуу маданиятын, кеп маданиятын, текст менен өз алдынча иштөөсүн, сабакта салттуу жана интерактивдүү методдорду колдонуусун, адабий окуу сабактарындагы тексттин мазмунун сүрөт тартуу, ыр жазуу, эссе жазуу аркылуу ачып берүү ж. б. көндүмдөрүн калыптандырууга өбөлгө түзөт. Адабий окуудагы текстти талдоо көркөм чыгармалар аркылуу окуучунун руханий дүйнөсүн калыптандырат.

Адабияттар:

1. Башталгыч класстагы кыргыз тили жана окуу предмети боюнча предметтик стандарт [Текст]. - Бишкек, 2022. - 37 б.

2. Башталгыч класстардын программасы. Кыргыз тили жана адабий окуу жана класстан тышкаркы окуу, мекен таануу (1-4-кл.) [Текст]. - Бишкек, 2022. - 51 б.

3. Бердибаев, Э. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы [Текст] / Э. Бердибаев, Б. Рысбекова, К. Сартбаев, С. Турусбеков. - Фрунзе, 1965. - 450 б. - 83 б.

4. Иманалиев, К. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. Китепте: Классикалык изилдөөлөр жана тексттер [Текст] / Түз. Б. Оторбаев. - Бишкек, 2019.

5. Сакиева, С. С. Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери : Пед. илимд. докт. ... диссертациянын авторефераты [Текст] / С. С. Сакиева. - Бишкек, 2013. - 40 б.

6. Сакиева, С. С. Башталгыч мектепте адабий окууга үйрөтүүнүн педагогикалык негиздери [Текст] / С. С. Сакиева. - Бишкек, 2013. - 206 б.
7. Рысбаев, С. Баланын китеп окуусун уюштуруу технологиялары [Текст] / С. Рысбаев. - Бишкек, 2022. - 83 б.
8. Токтомаматов, А. Д. Башталгыч класстары үчүн Адабий окуу китептеринин дидактикалык негиздери : Пед. илимд. канд. ... диссертациянын авторефераты [Текст] / А. Д. Токтомаматов. - Бишкек, 1995. - 20 б.
9. Егоров, Т. Г. Очерки психологии обучения детей психологии [Текст] / Т. Г. Егоров. - М., 1953. - С. 7.
10. Сакиева, С. С. Адабий окуудагы колдонулуучу технологиялар [Текст] / С. С. Сакиева // Вестник международного университета Кыргызстана. – 2021. - №1 (42), - с. 126-131 <https://elibrary.ru/item.asp?id=45601187>
11. Сакиева, С. С. Окуу көндүмүнүн калыптанышы жана өркүндөтүлүшү [Текст] / С. С. Сакиева, М. М. Асаналиева // Alatau Academic Studies. - 2022. - № 1. - С. 125-131. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48356766>
12. Сакиева, С. С. Окуу көндүмүн калыптандырууга жаныча көз караштар [Текст] / С. С. Сакиева, Р. А. Алиева, А. Абдразакова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. - 2022. - № 1 (50). - С. 133-138. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49389312>
13. Сакиева, С. С. Адабий окууда окуу жана түшүнүү технологияларын үйрөтүүнүн технологиялары [Текст] / С. С. Сакиева, Р. А. Алиева, Б. А. Байиева // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. - 2022. - № 2 (51). - С. 94-101. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50023897>
14. Сакиева, С. С. “Окуу китебинен” “Эне тилге” карай баскан жол [Текст] / С. С. Сакиева, К. Саипова, Т. Истанбекова // Окутуунун инновациялык технологиялары. Илимий-методикалык журнал. - №23. - 2024. -11-15 бб.